

NADİR VƏ QİYMƏTLİ NƏŞR ANLAYIŞININ MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ

UOT 008

NAĞIYEVA FATİMƏ
ƏLİ QIZI

*ADMİU, Kulturologiya fakültəsi,
Kitabxanaçılıq-informasiya ixtisası, II kurs tələbəsi*

Açar sözlər: nadir kitablar, qiymətli kitablar, kitab abidələri, əlyazma kitabları.

Ключевые слова: редкие книги, ценные книги, книжные памятники, рукописные книги.

Key words: rare books, valuable books, book monuments, handwritten books.

Nadir kitab ictimai əhəmiyyətli elmi, mədəni və ya tarixi dəyərləri təmsil edən görkəmli mədəni, estetik, çap və sənədləşdirmə xüsusiyyətlərinə malik nəşrlərin xüsusi növüdür. Bütün kitabxanalarda, eləcə də nadir fondların saxlanıldığı təşkilatlarda müəyyən qaydalar tətbiq edilir, hətta onlara çıxış təmin etmək üçün məhdudiyyətlər mövcuddur. Ənənəvi olaraq elmi ictimaiyyətin kiçik bir hissəsi, o cümlədən tarixçilər, biblioqraflar və bibliofillər tərəfindən nadir kitaba tələbat mövcuddur. Geniş oxucu kütləsi, xüsusilə də gənclər üçün nadir kitablar vacib deyil və əgər gənclərdə bu tip ədəbiyyata tələbat yarandıqda, yalnız rəsmi tərəfdən, yəni onun dizaynı maraqlandırır. Əvvəllər kommunikasiya sistemində ən qiymətli sənədlərin mədəni və elmi potensialı tələb olunmurdu.

“Nadir kitab” anlayışı termin olaraq

XVIII əsrdə öyrənilməyə başlamışdır. XIX əsrin bəzi tədqiqatçılarına görə kitabın nadir olması məhdud sayda olması ilə xarakterizə edilir. Belə ki, rus biblioqraflar G.N.Gennadi və D.V. Ulyaninskiyə görə “nadir kitab” ilk dəfə tək nüsxəli kitab kollektorlarının yaranması ilə meydana gəlmişdir.

XIX əsrin sonlarından etibarən nadir kitabların ədəbi, ya elmi kitab olması istiqamətində iki əks nəzəriyyənin meydana gəlməsi ilə əlaqədar nadir kitab haqqında iki fərqli anlayış formalaşmağa başladı. Əgər əvvəllər “nadir kitab” anlayışına tərif verilərkən yalnız kəmiyyət xüsusiyyətləri nəzərə alınırıdysa, artıq XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq keyfiyyət əlamətləri də nəzərə alınmağa başladı. Bununla da nadir kitab kateqoriyası altında çox az sayda kitab toplanmağa başladı. İlk dəfə bu nəzəriyyə haqqında tədqiqat aparan A.İ.Malein kitabın keyfiyyətinin də

nəzərə alınmasının vacibliyini vurğulayırdı (148).

Rus bibliografi E.İ.Şamurin 1958-ci ildə nəşr olunan "Kitabşünaslıq terminlər lüğəti" adlı əsərində nadir kitaba tərif verərkən nəşrin keyfiyyəti və qiymətini nəzərə almağı irəli sürürdü.

1950-ci illərin sonlarında Moskva Universitetinin professoru, dövrünün ən böyük kitabşünas alimi İ.N. Rozanov nadir kitabları az miqdarda saxlanılan nadir kitablar, quruluşuna görə nadir kitablar (maddi daşıyıcısı və keyfiyyəti), üzərində müxtəlif qeydlərin və işarələrin olduğu nadir nüsxələr (hətta adi oxucu tərəfindən edilmiş qeydlər belə), fərqli formalarda olan nadir kitablar olmaqla dörd tərkibdə qruplaşdırırdı (2).

1960-cı illərin ortalarında P.N. Berkov "nadir kitab" anlayışı ilə yanaşı "dəyərli kitab" anlayışının da istifadə edilməsi fikrini irəli sürdü. O "qiymətli kitab" adı altında nüsxə sayından asılı olmayaraq keyfiyyət-cə əhəmiyyətli olan kitablardan ibarət bir kompleks formalaşdırmağın vacibliyini irəli sürdü. Onun nəzəriyyəsiəndən sonra "nadir kitab" və "qiymətli kitab" anlayışları paralel istifadə edilməyə başladı.

1982-ci ildə "nadir kitab" konsepsiyası "Kitabşünaslıq" ensiklopedik lüğətində öz əksini tapmışdır. Qeyd edək ki, "nadir kitab" ın keyfiyyət xüsusiyyətlərinin genişləndirilməsi ilə bağlı zamanla edilən əlavələr tərifin mahiyyətini dəyişməmişdir.

1980-ci illərdə "qiymətli kitab" anlayışına tərif verən Yatsunok öz tədqiqatlarında qeyd edir ki, "Təkcə mədəni və tarixi əhəmiyyətli nəşrlər deyil, nəşr növlərinə görə müxtəlif nəşrlər, heç bir elmi və tarixi əhəmiyyəti olmayan adi kitablar belə qiymətli kitab ola bilər. Nəşr olunan işin keyfiyyəti kitabın dəyərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır" (5, s. 53-59).

Mütəxəssislərə görə kitabxana fondunun formalaşması nəzəriyyəsinə görə dəyərlilik özündə obyektiv və subyektiv vahidliyi əks etdirir. Kitabxana fondunun tərkibi (nadir və dəyərli nəşrlərin müstəqil altsistemi daxil

olmaqla) hər bir xüsusi kitabxananın xüsusiyyətlərini (növü, ölçüsü, profili, yeri və s.) nəzərə almadan tamamlana bilməz. Beləliklə, bir nəşrin "qeyri-adi", "ən vacib", "ən yaxşı" kimi dəyərləndirilməsi kitabxanalar üçün münasib deyil.

Həmin dövrdə kitabşünaslıq elmində və kitabxana-informasiya fəaliyyəti sahəsində "kitab abidəsi" termini də istifadə olunur. Əvvəllər bu termin özündə nadir və qiymətli kitabların bütün kateqoriyalarını əhatə etmək üçün nəzərdə tutulmuş konsepsiya kimi mümkün qədər geniş şəkildə şərh edilmişdir. Ancaq alimlər belə qənaətə gəlmişdir ki, nadir və qiymətli kitablara aid olan obyektlərin tərkibi birmənalı deyil və bu illər ərzində transformasiya olunaraq dəyişilmişdir.

Kitab abidələri əlyazma vəsaitləri, xüsusi tarixi, elmi və mədəni dəyəri olan, qeydiyyata alınan, saxlaması və istifadəsi üçün xüsusi qaydası olan, çap edilmiş nəşrlərdir. Kitablarda kitab abidəsi xüsusiyyəti əldə etdikləri zaman, onların mənşəyi, növləri və ya digər xüsusiyyətlərini əldə edir. Kitab abidələri "milli kitabxana fondunun xüsusi bir hissəsidir".

Müasir çoxtərəfli qavrayışa cavab verən nadir kitab uzun müddət saxlanılan və görkəmli bədii xüsusiyyətlərə malik olan bir abidə, eləcə də kağız sənədinə toxunmağa imkan verən kitabdır.

Kitab abidələri bu gün XIX-XX əsrin əlyazma və köhnə çap kitablarını, eləcə də qiymətli və nadir nəşrləri əhatə edir. Eyni zamanda kitab abidələri rəşional istifadəyə görə təyin edilmiş əhəmiyyətli tarixi və mədəni nəşrlərin kompleksidir (4, s. 63).

Kitab abidələrinin orijinallığının müəyyənəşdirilməsi olduqca çətin bir prosesdir. Belə ki, bir kitab məzmununun dəyərinə görə ədəbi ədəbiyyatın görkəmli abidəsi hesab oluna bilər və ya əksinə, maddi daşıyıcısına və ya tərtibatına görə kitab abidələrinin şah əsəri ola bilər. Kitab abidələri elmi, ədəbi, tarixi və ya digər mənada dəyərli mətnlərin, yəni kitab mədəniyyətinin qiymətli

mətli nümunələrindən ibarət olan mətnlərdir. Mənəvi və maddi mədəniyyət abidələri klassik olaraq tanınan ilk əsərlər, tarixi əsərləri tam əks etdirən kitablar, yazı üsulundan asılı olmayaraq görkəmli sənətkarların hazırladığı sənət abidələri, müxtəlif çap üsulları olan ilk və ya gözəl nümunələr, qeyri-adi formatlı kitablar, müxtəlif maddi daşıyıcılarda hazırlanmış kitablar hesab olunur. Kitab abidəsinin ayrı bir nüsxəsi görkəmli bir şəxsin imzası ilə, maraqlı girişlər ilə, unikal bağlanması ilə, əlavələri ilə və s. seçilə bilər. Eləcə də senzura tətbiq edilmiş nəşrlər, müxtəlif səbəblərə görə əsas tirajı məhv edilmiş kitablar, müəyyən kitab kolleksiyaları müəyyən bir dövrün mədəni abidəsi kimi qəbul edilə bilər. Kitab abidələri bir sıra digər tarixi və mədəni abidələrlə - arxeoloji, qrafika, musiqi, memarlıq, elmi və ədəbi abidələri ilə eyni statusa malikdir. Yəni ənənəvi olaraq tədqiq edilən abidələr sırasına digər sənədli abidələr kimi, kitab abidələrini əlavə etmək lazımdır.

Tarixi və ədəbi mədəni dəyərlərinə görə kitab abidələri dünya əhəmiyyətli (ümumbəşəri), milli və yerli əhəmiyyətli kateqoriyalara bölünürlər.

Kitab abidələrini müəyyən etmək üçün xronoloji, funksional və kəmiyyət əlamətlərindən istifadə olunur. Abidələrin seçilməsi fərdi əlamətlərə və onların birləşməsinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Xronoloji əlamət kitabın buraxılış tarixi ilə indiki vaxt arasındakı müddət ilə təyin olunur.

Azərbaycanda kitab abidələrinin müəyənləşdirilməsi Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə həyata keçirilir:

- kitabın nəşr (əlyazmanın yazılması) tarixi;
- abidənin maddi, mənəvi və elmi dəyərini özündə əks etdirən funksional (unikallıq, qeyri-adilik, memoriallıq) əlamətləri;
- nəşrin sayı, yayılma coğrafiyası, nadir və qiymətli olması);

Kitab abidələri fondu müəyyən olunmuş prinsiplər əsasında seçilmiş ədəbiyyat kol-

leksiyasından ibarətdir. Fondun kateqoriyası və xronoloji meyarları aşağıdakılardır:

- XIX əsrə qədər yazılan, yaxud üzü köçürülən əlyazmalar;
 - 1899-cu ilədək olan nəşrlər, 1900-cü ildən sonra çap olunan seçmə nəşrlər;
 - milli mətbuatın arxiv nüsxələri
 - respublika əhəmiyyətli kitabxanaların kolleksiyaları;
 - insan cəmiyyətinin yaranması və inkişafı ilə əlaqədar universal əhəmiyyət kəsb edən kitablar;
 - yeganə və nadir nüsxəli nəşrlər;
 - müəllifin iştirakı ilə, yaxud onun sağlığında çap olunan nəşrlər;
 - böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edən hadisə və dövrlərin (Rus-İran müharibələri, Quba üsyanı, II Dünya Müharibəsi 1939-1945 və s.) müasirləri olan nəşrlər;
 - məzmunca ictimai əhəmiyyəti olan, lakin vaxtı ilə qeyri-leqal və qadağan edilmiş nəşrlər;
 - bədii tərtibatlı kitablar;
 - görkəmli rəssamların reproduksiyalarından tərtib edilən nəşrlər;
 - çox yüksək poliqrafik üsulu ilə hazırlanmış kitablar;
 - üz qabığı xüsusi materiallardan hazırlanmış nəşrlər;
 - maraqlı və mühüm kolleksiyalar («Azərbaycan dramı», «Fransız dramı», «Aktyor Mirzağa Əliyevin kitabxanası», «Orucov qardaşları nəşriyyatı» və s.);
 - kitabxana, arxiv, muzeylərin və s. fondlarında saxlanılan nadir albomlar, afişalar, açıqcalar, notlar, senzura qeydləri və s.
- (1)
- Kitab abidələrinin funksional əlamətləri aşağıdakı kimi müəyyən edilir:
- unikallıq əlaməti kitabın elmi, tarixi, bədii dəyərləri (avtoqrafları, əlavələri, sahibi qeydləri, işarələri, təsvirləri, əlyazma, eləcə də bibliofil tərəfindən nömrələnmiş və adlandırılmış nüsxələr) olan fərdi xüsusiyyətlərini nəzərdə tutur;
 - sosial-dəyər əlaməti tarix və mədəniyyət, sosial və siyasi inkişaf üçün əsas əhə-

miyyətli əsərlərin ilk nəşrlərini və müxtəlif çap və kitab dizayn texnikalarının ilk nümunələrini nəzərdə tutur;

- memoriallıq əlaməti kitabın dövlət, elm və mədəniyyətin görkəmli xadimlərinin həyatına və mirasına, elmi və yaradıcı qrupların (ədəbiyyat, elm və incəsənət klassiklərinin ömürlük nəşrləri, şəxsi kitabxanalarından seçilmiş kitablar), eləcə də əhəmiyyətli tarixi hadisələr və yadda qalan əsərləri ilə birbaşa əlaqələndirilməsi nəzərdə tutur;

- Kolleksiyaçılıq əlaməti kitabı, əhəmiyyətli tarixi və mədəni obyektin xüsusiyyətlərinə malik olan kolleksiyaya aid olan mənzərə baxımından xarakterizə edir.

Nadir və qiymətli sənədlərin müəyyən-ləndirilməsi zamanı öyrənilməsi lazım olan məsələlərdən biri bu tipli ədəbiyyatının qeydiyyata probleminin öyrənilməsidir. Bu tip sənədlərin qeydiyyata onun qəbulu, köçürülməsi, arxiv fonda alınması, fond-da nüsxəsinin olub-olmadığının mövcudluğunun yoxlanılması ilə həyata keçirilir. Qeydiyyat zamanı inventar kitabının "Qeydlər sütunu"nda nadir kitabın xüsusiyyətlərini əks etdirmək, onun dəyərini (unikal məcburi, avtoqraf, və s.) və ya qüsurluluğun (bir neçə təbəqənin olmaması, gravürlər və s.) müəyyən edilməsi lazımdır.

Kitabxana fondlarında nadir və qiymətli nəşrlər fondunda aşağıdakı dövrlərdə yoxlamalar aparılır:

- nadir fondlar - hər 3 ildə bir dəfə;
- qiymətli fondlar - 5 ildən bir dəfə.

Kitabxanalarda nadir və qiymətli nəşrlər üçün xüsusi şöbə formalaşdırılır. Belə ki, nadir və qiymətli nəşrlər kitabxanada xüsusi bir mühafizə ilə təchiz olunmuş otaqda yerləşdirilir. Yox əgər nadir və qiymətli nəşrlər ümumi fondlarda saxlanılırsa, qeydiyyat sənədlərində xüsusi mühafizə şərtləri müəyyənləşdirilir və qeydlər aparılır. Bir qayda olaraq, fondun təşkili üçün müəyyən prinsiplər tətbiq olunur. Bu prinsiplərə aşağıdakılar daxildir:

- formal prinsip;
- dil prinsipi;

- xronoloji prinsip;
- əlifba prinsipləri.

Nadir və qiymətli nəşrlərin fondlarının formalaşdırılması üçün aşağıdakı əlamətlər əsas götürülür:

- əlyazma və yüksək poliqrafik səviyyədə hazırlanmış kitablar, digər növ nəşrlər (Azərbaycan və xarici), yüksək estetik və sənəd keyfiyyətləri olan, habelə xüsusi elmi, tarixi-mədəni əhəmiyyət kəsb edən kolleksiyalar;

- bibliofil, avtoqraf, görkəmli şəxsiyyətlərin xüsusi qeydləri olan, habelə əl ilə yüksək bədii üslubla işlənmiş nəşrlər;

- vaxtilə qadağan edilmiş, müsadirə olunmuş, habelə senzurdan keçməyən nəşrlər və əlyazmalar;

- toplayanların sosial statusundan asılı olmayaraq çox görkəmli bibliofil kolleksiyaları;

- nömrələnmiş bibliofil nümunələri;

- qiymətli tematik külliyyatlar;

- milli repertuarı tam həcmdə əks etdirən dövrü mətbuat arxivləri;

- cəmiyyətin tarixi və mədəni inkişafının mühüm hadisələri, xalqları, əraziləri, mövzuları əks etdirən dünyəvi və dini kitab kolleksiyalar;

- şəxsi kitabxanalar; görkəmli dövlət, ictimai, elm və mədəniyyət xadimləri tərəfindən formalaşdırılan, onların peşə maraqlarını, əlaqələrini, yaradıcılığını əks etdirən kolleksiyalar.

Kitab abidəsi fondunun komplektləşdirilməsi mərkəzləşdirilmiş şəkildə kitab fondlarının formalaşdırılması, xarici ədəbiyyat və beynəlxalq kitab mübadiləsi şöbələri tərəfindən mütəxəssislərin iştirakı ilə aparılır (1).

Məqsədlərinə və istifadəsinə görə kitab abidələri aşağıdakı şəkildə mühafizə edilir:

- arxiv
- kitabxana,
- muzey (3, s.78).

Müxtəlif mədəniyyət müəssisələrində saxlanılan kitab abidələri aşağıdakı xüsusiyyətləri özündə saxlayır:

- bölgənin mədəni irsinə aid kitab əlyazmalarına vahid bir yanaşma, onların qorunub saxlanmasına və istifadəsini;

- hər bir nadir nəşr daxil olduğu fondun ümumi istiqamətləri və xüsusiyyətlərini;

- fondu təşkil edən kolleksiyalar, həmçinin nadir nəşrlər və nüsxələr üzrə biblioqrafik qeydiyyatı və informasiya mübadiləsi sistemini;

- fondun yerləşdirilməsi üçün ümumi texniki, fondan istifadə üçün müvafiq şərtlərin yaradılmasını.

Beləliklə, nadir kitabın dəyəri kitabın

mətni və onun maddi daşıyıcısı kimi iki komponentinin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Nadir və qiymətli kitabların orijinal görünüşünü qorumaq, onların nəşri tarixini öyrənmək, struktur və mövcudluq xüsusiyyətlərini ətraflı təsvir etmək vacibdir. Burada təkcə kitab abidəsinin analitik-sintetik işlənməsi deyil, həm də kitab abidəsinin elmi-tarixi və mədəni aspektdən tədqiqatını nəzərdə tutulur. Nadir və qiymətli kitablar fondlarının müəyyənləşdirilməsi cəmiyyətin mədəni irsinin öyrənilməsi ilə yanaşı, bu kitabların müxtəlif elmi araşdırmaların tədqiqat obyektinə çevrilməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat

1. Kitab abidələri haqqında Əsasnamə, 2008

2. Жаворонкова Е.Ю. Редкая, ценная или книжный памятник? : (проблемы терминологии) // Книга = The book: исследования и материалы. Сб.70. Москва : Terra-Terra, 1995, С. 82-98.

3. Национальная программа сохранения библиотечных фондов России: нормативная и методическая база реализации, 2001-2010 гг. / М-во культуры РФ, Межрегион. центр библиотечного сотрудничества ; сост., ред. Н. А. Щербачева. Москва : Межрегиональный центр библиотечного сотрудничества, 2011, 300 с.

4. Яцунок Е. И. Всероссийский научно-практический семинар «Проблемы создания единого фонда книжных памятников России» // Вестн. БАЕ. 2000, № 3, С. 63-64;

5. Яцунок Е. И. Сохраним книжные памятники // Вестн. БАЕ. 2000, № 1, С. 53-59.

Фатима Нагиева

Идентификация понятие редких и ценных публикаций

Резюме

В статье была документирована понятие редкой и ценной книги. Здесь изучалась терминосистема редкой и ценной книги. К статье были включены мнения мировых ученых о концепции редкой и ценной книги. Кроме того, статья также отражает выявление редких книг.

Identification of concept of rare and valuable publications

Summary

The article documented the concept of a rare and valuable book. Here has been studied the term system of a rare and valuable book. The article was included the opinion of world scientists on the concept of a rare and valuable book. In addition, the article also reflects the identification of rare books.